Priedēkļa un adverbā atbilde konstrukcijā „bezpriedēkļa verbs + adverbs” latviešu valodā *Correspondence of prefix and adverb in construction “unprefixed verb + adverb” in Latvian*

Daiki Horiguči (Daiki Horiguchi)

Iwate University, Faculty of Humanities and Social Sciences
3-18-34, Ueda, Morioka, Iwate, 020-8550 Japan
E-pasts: sirdspuksti@gmail.com

Raksta mērķis ir aktualizēt latviešu aspektoloģijā maz skartu, bet valodas praksē, it īpaši sarunvalodā, nereti sastopamu konstrukciju *bezpriedēkļa verbs + adverbs*, piem., *pīrkt nost*, un analizēt tās lietojuma īpašības un funkcijas, kā arī sniegt aspektuālu raksturojumu. Pretstatā „parastai” konstrukcijai, kur verbs apzīmē fizisku darbību (*iet iekšā*), rakstā tiek apskatīta tāda konstrukcija kā *pīrkt nost*, kur verbs nosauc mazāk fizisku darbību un kopā ar aspektuālo opozīciju veido morfosintaktisku trijotni: *pīrkt – nopīrkt – pīrkt nost*.

Konstrukcijās tiek lietoti dažādi adverbji, proti, tās tiek veidotas no vārdiem ar dažādiem priedēkļiem. Visbiežāk konstatēts adverbs *nost*, kura nozīme atbilst priedēklim *no-*. Adverbs aizstāj priedēkli, kas plaši perfektīvā verbu, veidojot aspektuālo opozīciju un piešķirot darbībai vienreizējuma un pilnīguma nozīmi, retāk arī atsevišķas leksiskas nozīmes. Konstrukcijās plaši vērojami arī aizgūtie vārdi. Konstrukcija nereti tiek lietota kopā ar partikulu *tik* tādās modālās izteiksmēs kā pavēles un vajadzības izteiksmē vai savienojumā ar partikulu *lai*, kas kopumā pastiprina izsacījumu gan ekspresīvi, gan pragmatiski. Vairākums valodas faktu fiksēti neformālā rakstura tekstos (interneta komentāros un emuāros), turklāt dažas konstrukcijas uzskatāmas par okazionāliem veidojumiem. Pēc formālas pazīmes konstrukcija atzīstama par imperfektīvu, bet tieši priedēkļa aizstājēja adverbā dēļ tā var funkcionēt arī kā perfektīvs priedēkļverbs.

Nobeigumā ieskicēti problēmjautājumi, kas būtu jārisina tālākajā izpētē: 1) priedēkļa un adverbā semantikas atbildes pakāpe, 2) priedēkļa derivatīvās spējas ietekme uz konstrukcijas veidošanu, 3) gramatiskā kategoriju mijiedarbība konstrukcijas lietojumā, 4) adverbā kā konstrukcijas elementa nošķiršana no adverbā kā atsevišķas leksēmas.

Atslēgvārdi: adverbs, priedēklis, konstrukcija, aspekts, semantiska atbilde.

Levads

Latviešu valodā tradicionāli tiek uzskatīts, ka daļai verbu iespējami divi paņēmieni aspektuālās opozīcijas izteikšanai, proti, prefiksācija un konstrukcija *bezpriedēkļa verbs + adverbs*. Prefiksācijā priedēklis modificē bezpriedēkļa verbu tikai aspekta ziņā, kad priedēkļa telpiskā semantika sakrīt ar to telpisko semantiku, kas dabiski vai asociatīvi izriet no bezpriedēkļa verba nosauktās darbības, piem., *lasīt – izlasīt* ‘lasīt cauri’ un *rakstīt – uzrakstīt* ‘rakstīt virsū’. Savukārt, veidojot konstrukciju, bezpriedēkļa verbs apzīmē fizisku darbību, kas paredz subjekta pārvietošanos vai objekta pārvietošanu telpā. Priedēklis precizē telpisku orientāciju,

tādējādi perfektivējot bezpriedēkļa verbu. Ilgstošas darbības attēlošanai tiek izmantota konstrukcija, proti, bezpriedēkļa verbs ar to adverbu, kas pēc semantikas sakrīt ar priedēkli. Respektīvi, adverbiem ir telpiska semantika: *iekāpt – kāpt iekšā, izkāpt – kāpt ārā*. Tādējādi rodas „leksiski semantisku ekvivalentu pāris” (Gailums 1968, 240), kas atšķiras tikai aspekta ziņā. Piemērā (1) konstrukcija attēlo ilgstošu vai noteiktā laikposmā vairākkārt atkārtotu darbību. Piemērā (2) attiecīgais priedēkļverbs apzīmē neilgstošu konkrētu darbību:

- (1) [taksistam] *visu dienu iekšā un ārā no mašīnas jākāpj*. (Jelgavas Vēstnesis)
- (2) [...] *pastniekam pie katras ēkas būs jāapstājas un jāizkāpj no mašīnas un jāiekāpj atpakaļ*. (Ziemeļlatvija)

Konstrukcija tiek aprakstīta dažādi: *analītiska konstrukcija* vai *imperfektīva forma* (Staltmane 1958, Ahero et al. 1959), *frāzes verbs (phrasal verb)* (Holvoet 2001), *perifrastisks imperfektīvs (periphrastische Imperfektivum)* un *adverba perifrāze (Adverbperiphrase)* (Hauzenberga-Šturma 1979), *perifrastiska konstrukcija (periphrastic construction)* (Mathiassen 1997), *parafrastisks imperfektīvs (paraphrastic imperfective)* un *imperfektīva parafrāze (imperfective paraphrase)* (Toops 2001). Tiek uzskatīts, ka pirmie divi apzīmējumi paredz adverba gramatizāciju, proti, sintaktisko un semantisko nepatstāvību jeb palīgvārda funkciju (Kalnača 2013, 536). Šajā rakstā turpmāk izmantots tradicionāli lietotais apzīmējums *konstrukcija*, atstājot malā diskusiju par adverba semantisko patstāvību. Gan perifrāze, gan parafrāze ir aprakstoši paņēmieni vienas un tās pašas nozīmes izteikšanai ar citu valodas vienību. Šajā gadījumā priedēklis tiek aizstāts ar adverbu un abi apzīmējumi atspoguļo priedēkļa un adverba semantisku paralēli.

Par priedēkļa un adverba leksiski semantisko ekvivalenci liecina arī leksikogrāfiski skaidrojumi. Piem., „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” norādīts, ka adverbu savienojumā ar bezpriedēkļa vārdiem parasti aizstāj attiecīgos priedēkļus. Tiesa, kaut gan gramatikās priedēkļu un adverbu telpisko nozīmju atbilstme ir aprakstīta visai shematiski (Ahero et al. 1959, 571 un citi), tā neaptver visus priedēkļus un adverbus. Attiecīgo adverbu trūkuma dēļ atsevišķas telpiskas nozīmes var būt izteiktas ar citiem līdzekļiem, piem., priedēkļa *aiz-* nozīmi ‘aiz kā’ izpauž prievārds *aiz* ‘aizmugurē’.

Pats adverbs neiesaistās aspekta opozīcijas izteikšanā. Uz to norāda vairāki pētnieki, atzīmējot adverba neobligātumu konstrukcijā *priedēkļverbs + adverbs*, piem., *ieiet iekšā* (Staltmane 1958, 185–186; Gailums 1968, 238–239; Hauzenberga-Šturma 1975, 302; Mathiassen 1997, 117; Holvoet 2001, 132–141; Toops 2001, 100–101; Kalnača 2013, 537). Adverbs tikai dubulto telpisku norādi un tādējādi nav obligāts, tāpēc tiek raksturots kā *tautoloģisks (adverbs)* (Gailums 1968, 239) vai *morfoloģisks pleonasm*s (Ahero et al. 1959, 578).

Priedēkļa un adverba atbilstes un minētās konstrukcijas sakarā Gerijs Hovards Tūps (*Gary Howard Toop*) sastata augšsorbu valodu ar latviešu valodu un secina, ka atšķirībā no augšsorbu valodas, kur tāda veida parafrāzes ir gramatizējušās aspekta opozīcijas izteikšanai, latviešu valodā parafrāzes vienkārši reprezentē verba sintagmas, ar kurām perfektīvie priedēkļverbi saistās tikai leksiski (Toops 2001, 97). Areālā analīzē par konstrukciju ar adverbu latviešu un lībiešu valodā secināts, ka latviešu valodā teliskuma izteikšanai priedēkļi ir svarīgāki nekā adverb

(Wälchli 2001, 419). Kopumā var atzīt, ka salīdzinājumā ar afiksiem konstrukcija ar adverbu ir „aspekta izteikšanas līdzekļu perifērija” (Kalnača 2013, 537).

Tiesa, ja verbs apzīmē darbību, kas ir mazāk saistīta ar telpisku orientāciju, adverbs var arī nebūt lieks. Piemērā (3) piedēkļverbs *uzdziedāt* ietver sevī aspektuālu raksturojumu ‘viegli, neilgu laiku’, bet piemērā (4) adverbs (vai, iespējams, arī adverbālis *pa virsu*) aktualizē piedēkļa telpisko nozīmi. Tādā gadījumā piedēkļa polisēmiju kompensē adverbs:

- (3) *Kad brīvs brīdis un šņabis galvā, uzspēlēju akordeonu un uzdziedu.* (Druva)
 (4) *Es tai dziesmai virsu uzdziedu tavu tekstu savā improvizācijā.* (Diena)

Latviešu sarunvalodā vērojama piedēkļa aizstāšana ar adverbu arī tādiem vārdiem, kas neapzīmē fizisku darbību un mazāk saistāmi ar telpisku interpretāciju. Šādiem vārdiem parasti veidojas aspektuālā opozīcija prefiksācijas rezultātā, piem., *pīrkt – nopīrkt*. Valodas prakse liecina, ka blakus šiem vārdiem pastāv arī konstrukcija *pīrkt nost*, kur adverbs pēc iepriekš minētā principa atbilst piedēklim *no-*, kā redzams piemēros (5)–(7), tādējādi tradicionālā aspekta opozīcija būtu paplašināma kā morfosintaktiska trijotne *pīrkt – nopīrkt – pīrkt nost*. Atšķirībā no iepriekš minētās konstrukcijas šī tipa konstrukcija līdz šim nav tikusi pietiekami aprakstīta (Staltmane 1958, 188). Tāpēc tālāk rakstā tiks aplūkota konstrukcija un tās lietojums.

- (5) *Pērc un laimē lielisku pannu!* („Latplantas” akcija)
 (6) *Nāc uz LBL spēlēm, nopērc biļeti un laimē iespēju mest savus metienus* („Rīgas Satiksmes” akcija)
 (7) *Pērc nost un laimē planšetdatoru!* („Prismas” akcija)

Pirms sīkāk analizējam šo konstrukcijas tipu, nedaudz jāpievēršas metodoloģiskiem jautājumiem. Valodas materiāla vākšanai tikusi izmantota plašsaziņas līdzekļu tekstu datubāze *Lursoft laikrakstu bibliotēka* (www.news.lv). Papildus izmantota pārlūkprogramma *Google*. Ērtības labad valodas faktos pareizrakstība vietām ir uzlabota.

Jāatzīst, ka, vācot piemērus ar adverbu, rodas zināmas grūtības. Pirmkārt, tā kā abi minētie avoti nav paredzēti valodniecības pētījumiem, valodas fakti nepretendē uz izsmeltošām atziņām, kas būtu pamatotas ar kvantitatīviem datiem. Otrkārt, dažos gadījumos ir grūti noteikt, vai adverbs tiek lietots kā konstrukcijas elements vai kā atsevišķa, patstāvīga leksēma, kas tiek lietota blakus verbam. Ņemot vērā verbu paralēli *dzimt* un *piedzimt*, piemērā (8) adverbs *klāt*, parasti piedēkļa *pie-* aizstājējs, nebūtu uzskatāms par konstrukcijas elementu, bet attēlo kaut kā palielināšanos, šajā kontekstā – cilvēku skaita pieaugumu:

- (8) *[...] kāpēc cilvēku ir tik daudz, un kāpēc viņi visu laiku dzimst klāt [...]* (G)

Tādu piemēru netrūkst. Vai vārdu savienojumā *pulcēties kopā* adverbs *kopā* ir piedēkļa *sa-* aizstājējs un veido konstrukciju, kas atbilst piedēkļverbam *sapulcēties*, vai tā ir atsevišķa leksēma, kas jau līdzinās citiem iespējamiem apstākļiem: *trijatā, bez viņa* u. tml.? Pēdējā gadījumā vispār nav iespējams runāt par kādu konstrukciju. Līdzīgi notiek ar adverbu *ārā*: *dziedāt ārā* kā piedēkļverba *izdziedāt* parafrāze vai nozīme ‘dziedāt ārpus telpām’. Arī atgriežoties pie minētā

ieiet iekšā modeļa, par atsevišķu leksēmu uzskatāms adverbs konstrukcijā *priedēkļverbs + adverbs*, kā *sapulcēties kopā*. Lai izvairītos no šīm metodoloģijas un interpretācijas grūtībām, sīkākai analīzei pēc autora ieskata izvēlēti tikai daži adverbi, galvenokārt *nost*.

1. *Pirkt nost* tipa konstrukcija: lietojums, funkcija un aspekta interpretācija

Vispirms jāatzīmē, ka līdzšinējos aprakstos minētā tipa konstrukcija tikusi skarta maz (Ahero et al. 1959, 578 un citi). Atsaucoties uz konstrukcijas funkciju, Velta Staltmane atzīst, ka adverbs nav leksiski motivēts, bet konstrukcija „padara izsacījumu spilgtāku, enerģiskāku, krāsaināku”, un viņa skaidro, ka imperfektīvais veids attiecīgo darbību „izvērš, „izzīmē” mūsu acu priekšā” un šo imperfektīvo veidu „dinamiskā, ekspresīvā stāstījumā latviešu valodā nereti lieto perfektīvā veida vietā” (Staltmane 1958, 188). Edīte Hauzenberga-Šturma arī norāda uz stilistisku nokrāsu un lielāku ekspresivitāti (Hauzenberga-Šturma 1979, 302). „Latviešu valodas gramatikā” arī teikts, ka konstrukcijai piemīt „modāla pozitīva vai negatīva vērtējuma nozīme” (Kalnača 2013, 537). Tāpēc likumsakarīgi, ka konstrukcija plaši vērojama sarunvalodā.

Kā redzams piemēros (9)–(15), konstrukcijās var būt lietoti dažādi adverbi. Jāatzīst, ka, meklējot šādas konstrukcijas gan plašsaziņas līdzekļu datubāzē, gan *Google*, interesējoši piemēri konstatēti galvenokārt pēdējā avotā. Jāpiebilst, ka tie lietoti tieši neformāla rakstura tekstos, proti, interneta komentāros un emuāros. Dažas konstrukcijas, kuras atrastas tikai vienu reizi vai mazskaitlīgi, uzskatāmas par okazionālām.

- (9) *Cilvēki cilvēku slaktē nost. Drausmīgi.* (G)
- (10) *Vai, es sarkstu nost!* (G)
- (11) *Ja esi pietiekami prātīgs pasūtītājs, tu meklē rokā arhitektu un projektē ēku augšā!* (G)
- (12) *Ražotājus nīcina laukā ar visdažādākajām metodēm.* (G)
- (13) *[..] reāli naudu var taupīt iekšā.* (G)
- (14) *Kāds sūdzas, ka atkal iesnas pielipušas, kas visu dzīvi gandē kopā.* (Ogres Ziņas)
- (15) *[..] bērnu pie poda var no diviem gadiem radināt klāt.* (G)

Konstrukcija ar dažādiem adverbiem plaši konstatējama arī savienojumā ar aizgūtiem verbiem, piem.:

- (16) a. *nost* (attiecīgais priedēklis *no-*): *filmēt nost, fotografēt nost, bildēt nost, fočēt nost, stopēt nost, čekat nost, testēt nost, bombardēt nost, komplektēt nost, diriģēt nost, špikot nost*
- b. *ārā* (*iz-*): *provocēt ārā, demolēt ārā, revidēt ārā, cenzēt ārā, printēt ārā*
- c. *klāt* (*pie-*): *fiksēt klāt, bremsēt klāt*
- d. *ciet* (*aiz-*): *asfaltēt ciet, betonēt ciet, cementēt ciet, plombēt ciet*
- e. *kopā* (*sa-*): *štancēt kopā*

Ņemot vērā aizguvuma kā jaunas leksiskas vienības dabu, domājams, ka līdz ar aizgūto verbu prefiksāciju iespēja no tiem veidot konstrukciju arvien paplašinās.

Dažām konstrukcijām piemīt frazeoloģisks raksturs (Ahero et al. 1959, 577; Kalnača 2013, 537), piem., *kārties nost, dzīvot nost, cept augšā, celt augšā, ķerties klāt*. To liecina arī atsevišķi šķirkļi, kas šīm konstrukcijām tiek atvēlēti vārdnīcās (sk. „Latviešu literārās valodas vārdnīca”).

Svarīgi atzīmēt, ka vairākos piemēros konstrukciju nereti pavada partikula *tik*. Šī partikula piešķir teikumam visai sarežģītu pragmatiski semantisko gammu, piem., ierobežojuma, pieļāvuma un vēlējuma nokrāsu (Breņķe 2013, 671; „Latviešu literārās valodas vārdnīca”). Kopumā tā pastiprina izsacījumu, it īpaši modāli marķētās izteiksmēs, kā pavēles un vajadzības izteiksmē, vai arī savienojumā ar partikulu *lai*:

- (17) *Ja izskatās, ka kaut kas iznāks, krāsa iepatīkas, tad jāpērk tik nost.* (Kurzemnieks)
- (18) [sieru] *var droši likt mikroviļņu krāsnī uz īsu brīdi, pēc tam samaisīt un – tiesāt tik' nost!* (Rīgas Balss)
- (19) [...] *jābalso tik nost, būs, ja ne labāk, tad vismaz citādi.* (Diena)
- (20) *Ja minētā organizācija [...] neko valsts budžetam nedod, tad lai tik likvidē nost!* (G)
- (21) [...] *lai tik potē iekšā abas [vakcinācijas]!* (G)
- (22) *Jāatrod tikai puisis mākslinieks, jāsavaldzina viņš, un lai tik glezno augšā arī tev tādas rozes...* (G)
- (23) *Skola ir pabeigta – lai tik strādā nost!* (G)

Pētījuma gaitā visvairāk konstrukciju savākti ar adverbu *nost*, kas atbilst priedēklim *no-*. Adverbs daļēji atbilst arī priedēklim *at-* (Gailums 1968, 237–245), bet rakstā galvenokārt apskatīta adverba atbilde ar priedēkli *no-*.

Bezpriedēkļa verba perfektivācijā bez telpiskās nozīmes sakrituma vienāda semantika ir saskatāma gan pašam priedēklim, gan bezpriedēkļa verbam. Priedēklis *no-* perfektivē verbu, pievienojoties bezpriedēkļa verbam, kas jau ietver sevī to pašu nozīmi. Pašam priedēklim *no-* uz savu telpisko nozīmju pamata ir tādas nozīmes kā ‘kaut kā paņemšana no kaut kurienes’ (*pirkt, zagt*), ‘nīcināšana’ (*jaukt, postīt, līdzināt, dedzināt*), ‘nāvēšana’ (*galināt, slepkavot, slaktēt*). Minētas nozīmes apkopojamas kā ‘pazušana vai pazudināšana’, un visi nosauktie verbi konstatēti konstrukcijās ar adverbu *nost*: *galināt nost, mirt nost* un citas.

Adverbs *nost* izsaka darbības pakāpes, respektīvi, pilnības nozīmi (Gailums 1968, 244–245). Iespējams, ka šī nianse tiek panākta tieši ar adverba vispārīgās semantikas un tēlainības kontrastu. Tāpēc varētu uzskatīt, ka adverbs konstrukcijā tikai uzņemtas pastiprināt teikuma nozīmi.

Piemēros (24)–(28) no konstrukcijām atveidojamā priedēkļa *no-* semantika nav viendabīga. Piemēros (24)–(25) priedēkļverbs *nosēdēt* nozīmē ‘atrsties sēdus vienā un tajā pašā vietā uz noteiktu laiku’. Piemēros (26)–(28) bezpriedēkļa

verbi parasti nav aspektuāli korelatīvi, bet savienojumā ar priedēkli *no-* izsaka vienkārtēju darbību.

- (24) *Mārtiņš viņu mierināja. – Sēdi tik nost!* (Latvijas Avīze)
 (25) “*Sēdi nost*”. (Krēslu veikala nosaukums)
 (26) *Un beigās abi atmetam ar roku, sak’, klausīsies tik nost, un tad redzēs, kā būs.* (NRA)
 (27) *Stāsts ir pavisam vienkāršs – cilvēks piesakās darbā, mutiski vienojas par algu un tik strādā nost.* (Druva)
 (28) *Nu davai diriģē nost!* (G)

Tagad rodas jautājums: kā noteikt konstrukcijas aspektu morfosintaktiskajā trijotnē, it sevišķi attiecībā uz bezpriedēkļa verbu? Tradicionāli dominē uzskats, ka konstrukcija *bezpriedēkļa verbs + adverbs* izsaka imperfektīvu aspektu (sīkāk par atšķirīgiem viedokļiem sk. Kalnača 2013, 536). Bet interpretācijā izmantotas tikai *iet iekšā* tipa konstrukcijas, kur verbi apzīmē fizisku darbību. Attiecībā uz *pīrkt nost* tipa konstrukcijām līdzšinējos aprakstos jautājums nav skarts. Kaut gan latviešu valodā aspekta opozīcija bieži vien neitralizējas un perfektīvais un imperfektīvais verbs var būt lietots pamīšus (Staltmane 1958, 192; Horiguči 2014a, 27–28), tālāk mēģināts interpretēt konstrukcijas izteikto aspektu. Ņemot vērā verba formālo (bezpriedēkļa) un saturisko pazīmi pēc analogijas ar konstrukciju *iet iekšā*, dabisks šķiet viedoklis, ka konstrukcija uzskatāma par imperfektīvu (Staltmane 1958, 188). Kā redzams piemēros (29)–(30), konstrukcija tiek lietota kopā ar tādiem vārdiem kā *nemitīgi*, *visu laiku*, kas norāda uz procesa vai pastāvīgas darbības apstākļiem. Piemērā (31) konstrukcija vērojama arī savienojumā ar fāzes verbu *sākt*, kas ir imperfektīvā verba saistāmības pazīme:

- (29) [...] *vējš spītīgi nerimās, svecītes nemitīgi dzisa nost.* (Rīgas Balss)
 (30) [klātesošie] *turēja rokās savus kokteiļus, izlikdamies, ka tos tukšo ārā [...].* (G)
 (31) [benzīns vai elektrība] *sāk slāpt nost līdz noslāpst pavisam.* (G)

Savukārt dažos gadījumos liekas, ka konstrukcijas varētu attiecināt drīzāk uz perfektīvu aspektu. Piemērā (32) tiek attēlota acumirkļīga darbība *pīrku nost*. Piemērā (33), no vienas puses, lietvārds *nakts* daudzskaitlī norāda uz regulāru darbības norisi, kas tuvinātu konstrukciju imperfektīvajam verbam *zogu*. No otras puses, semantiski konkrēti objekti *visu visiem* paredz perfektīvā verba *nozogu* interpretāciju. Piemērā (34) konstrukcija *zvanīt augšā* veidota no priedēkļverba *uzzvanīt*, kas semantiski neatšķiras no stilistiski neitrālā priedēkļverba *piezvanīt*. Konstrukcija līdzīgi kā perfektīvais verbs lietota teikumā, kur izpaužas darbības secīgums.

- (32) *Kad ieraudzīju, ka arī pie mums var nopirkt tādu pašu, tādā pašā iepakojumā, negaidot ne mirkli pīrku nost.* (G)
 (33) *Es nakts ceļos un, kamēr citi guļ, visiem visu zogu nost.* (G)
 (34) *Zvani augšā un piesaki kandidatūru!* (G)

Teikumā būtiska loma vienlīdzīgu teikuma locekļu saskaņošanā ir aspektam. Aspektoloģijā vairāku darbību attieksmes laika ziņā izsaka takse (Bondarko 2007,

235–236). Darbības vienlaicīgums visspilgtāk izpaužas imperfektīvo verbu virknē, bet darbības secīgums – perfektīvo verbu virknē. Savukārt no latviešu valodas kultūras viedokļa tiek uzskatīts, ka teikumā vēlams ievērot aspekta koordināciju starp vienlīdzīgiem teikuma locekļiem (Freimane 1993, 229). Vairākos vienlīdzīgos teikuma locekļos, no kuriem ir iespējams veidot konstrukciju, arī vērojama koordinācija, kas savā veidā „sakārto” teikuma aspektu:

- (35) *Ja man nav radošs darbs katru dienu, es ģībstu nost, fiziski veros ciet.* (G)
 (36) *Tur [Sīrijā] visu seno posta laukā un jauc nost.* (G)
 (37) *Ja ir likums, tad ir jāievēro – ja neievēro, lai jauc nost nelikumīgi uzbūvētās ēkas un līdzina nost un stāda jaunu zaļo joslu [...].* (G)
 (38) *Klikšķini tik virsi un skaties nost!* (G)

Priedēkļa esamība neapšaubāmi izsaka perfektīvu darbību, bet priedēkļa neesamība – imperfektīvu, savukārt adverbs implicē tādu priedēkļa nozīmi, kas tuvina konstrukciju perfektīvam aspektam, tādējādi to novietojot starp abiem elementiem un ļaujot to interpretēt gan kā perfektīvo, gan kā imperfektīvo aspektu.

Tāpat kā *ieiet iekšā* konstrukcijā, arī aplūkotajā konstrukcijā konstatēts adverba neobligātums. Laikrakstā „Diena” stāstīts, ka nedrīkst pārļautīt augu tā, ka tas peldas ūdenī, jo tas sāk „slāpt nost”. Konstrukcija veido morfosintaktisko trijotni ar *slāpt* un *noslāpt*. „Diena” šo tematiku atkārtojusi pēc gada, atstājot identisku teikumu, bet jaunākajā publikācijā atmetot adverbu *nost*. Tādējādi teksta rediģēšanas piemērs vēlreiz apliecina adverba semantikas neobligātumu.

- (39) *Ja augs šādi ūdenī nostāvējis vienu diennakti, tas sāk slāpt nost – saknēm nav, ko elpot.* (Diena 10.03.2004.)
 (40) *Ja augs šādi ūdenī nostāvējis vienu diennakti, tas sāk slāpt – saknēm nav, ko elpot.* (Diena 14.12.2005.)

Konstrukcija veidojama arī tad, kad attiecīgais priedēklis neiesaistās aspekta opozīcijas veidošanā, bet tikai uz asociatīva pamata leksiski modificē bezpriedēkļa verbu. Kā to parāda piemēri (41) un (42), savienojumā ar runas vārdiem *sacīt* un *runāt* telpiska nozīme ‘ārā’ asociatīvi joprojām paliek un priedēkļverbi *izsacīt* un *izrunāt* aspektuāli nav korelatīvi. Līdzīgs ir piemērs (43), kur konstrukcija veidota no aspektuāli nekorelatīva priedēkļverba *iesniegt*.

- (41) *Beidz minstināties un saki laukā!* (G)
 (42) *Ja cilvēkam ir konstruktīvi priekšlikumi, [...] lai taču runā laukā!* (G)
 (43) *Sniedz tik iekšā un studē nost!* (G)

Apskatāma vēl viena priedēkļa *no-* leksikalizētā nozīme – ar priedēkli tiek darināti jauni, bet atkal aspektuāli nekorelatīvi verbi. Priedēklis *no-* norāda, ka kaut kas tiek noņemts un nozaudēts bezpriedēkļa verba nosauktās darbības rezultātā: *nodziedāt balsi*, *nobraukt gājēju*. Šis vārddarināšanas modelis paplašina verba sintaktisko kontekstu: *nodzert naudu* nozīmē ‘dzerot notērēt naudu’ pretstatā *dzert naudu*. Arī priedēklis minētajā vārddarināšanas modelī var veidot konstrukciju: piemērā (44) ar *smēķēt nost* brīdināts par smēķēšanas kaitīgumu asinsrites kairu

slimniekiem, kas piedzīvojuši kājas amputāciju, piemērā (45) *braukt nost* nozīmē ‘notriekt’:

(44) „Sveiki, vīri! *Smēķējam nost* arī otru kāju?” (Latvijas Avīze)

(45) [...] nevienam nevajadzētu viņu [velosipēdistu] *braukt nost*. (Latvijas Avīze)

Šova nosaukumā „Dejo nost” parādīts, ka dalībnieki dejojot samazina svaru. Tiesa, konstrukciju ir iespējams interpretēt kā vienkārša perfektīva *nodejot* parafrāzi. Bet tā ir izplatījusies tiktāl, ka pēc analogijas tiek veidotas konstrukcijas ar citiem vārdiem. Piemērā (46) domāts par pašvaldības sporta dienu, aicināts piedalīties tajā un, ja nepieciešams, arī nomest svaru. Piemērs (47) liecina par runātāja metalingvistiskām pārdomām par „jaundarinātām” konstrukcijām ar iekavās sniegtu precizējumu.

(46) *Sporto nost*. (G)

(47) *Ienāca prātā jauns realitātes šovs „Runā nost”.. (runājot jānomet svārs). Ēd nost, Dzer nost, Dziedi nost utt. ...* (G)

2. Secinājumi un perspektīvas

Konstrukcija *bezpriedēkļa verbs + adverbs* vērojama arī to verbu vidū, kas neapzīmē fizisku darbību. Tādā konstrukcijā adverbs atbilst priedēklim, kas parasti veido aspektuāli korelatīvu verbu un retāk piešķir verbam konkrētu leksisku nozīmi. Atgriežoties pie iepriekš citētā, ka *iet iekšā* tipa konstrukcija ir „aspekta izteikšanas līdzekļu perifērija” (Kalnača 2013, 537), secināms, ka *pirkt nost* tipa konstrukcija atrodas aspekta izteikšanas līdzekļu „perifērijas perifērijā”. Jo konstrukcija neizsaka ne perfektīvu, ne imperfektīvo aspektu, taču norāda uz runātāja subjektīvu izvēli panākt ekspresīvu, iespējams, arī pragmatisku mērķi. Visvairāk ticis konstatēts adverbs *nost*, kas ļautu runāt par šī adverbs aktualizāciju konstrukcijas veidošanā.

Tālākai izpētei izvirzāmi daži problēmjautājumi.

Pirmkārt, ņemot vērā priedēkļa un adverbs atbilstmi, rodas jautājums: vai katra priedēkļa derivatīvā spēja atspoguļo konstrukcijas veidošanas iespēju? No adverbs *nost* sniegtā materiāla plašuma izriet, ka atbilde būtu pozitīva: priedēklis *no-* ir viens no bieži lietotiem priedēkļiem ar semantisku dažādību (par priedēkļa aktualizāciju aizgūto verbu prefiksācijā sk. Horiguči 2011; Horiguči 2014b). Savukārt ir adverbs, kas šādās konstrukcijās vismaz autora rīcībā vispār nav nonākuši vai arī nonākuši mazskaitlīgi, piem., *apkārt*: priedēkļa *ap-* aizstājējs adverbs *apkārt*; *apprecēt*, bet ?*precēt apkārt* un priedēkļa *pie-* aizstājējs adverbs *klāt*; *piezvanīt*, bet ?*zvanīt klāt*. Abu priedēkļu derivatīvā spēja, it īpaši bezpriedēkļa verba perfektivācijā, nav augsta. Toties zīmīgi, ka tikušas konstatētas konstrukcijas ar sinonīmiskiem, bet stilistiski pazeminātiem priedēkļverbiem *noprecēt* un *uzzvanīt*: *precēt nost* un *zvanīt augšā/virsū*. Priedēklis *uz-* tāpat kā priedēkļi *ap-* un *pie-* bieži saglabā leksisku nozīmi, bet konstrukcijas veidošanas ziņā ar attiecīgiem adverbs *augšā* un *virsū* pārspēj šos priedēkļus. Tātad iespējams, ka tomēr priedēkļa derivatīvā spēja nav saistīta ar konstrukcijas veidošanas iespēju.

Otrkārt, lai precīzāk noteiktu, cik lielā mērā adverbs spēj aizstāt priedēkļa sazarājušās nozīmes, sīkāk jāanalizē priedēkļverbu semantika. Rakstā aplūkoti

galvenokārt adverbi, kas aizstāj perfektivējošus priedēkļus, bet tikuši konstatēti arī atsevišķi gadījumi, kur adverbi aizstāj leksikalizētus priedēkļus. Nav atrasti telpiskas nozīmes adverbi, kas aizstātu priedēkļus, kuri raksturo darbības kvantitāti, piem., daudzumu, intensitāti, ilgumu, skaitu: *sapirkt* ‘pirkt ko daudzumā’, bet *?pirkt kopā un pārlasīt* ‘lasīt atkal’, bet *?lasīt pāri*. Šeit telpisko adverbu vietā ir lietojami adverbi (vai adverbialī), kas tieši norāda uz darbības kvantitāti: *mazliet, daudz, viegli, stipri, (ne)ilgu laiku, vēlreiz*. Priedēkļa un adverbā atbilstmes pakāpes analīze ļaus atklāt konstrukcijas veidošanas iespēju un sistematizēt priedēkļa sazarotus semantiku.

Treškārt, lai sīkāk raksturotu konstrukcijas lietojuma pazīmes, lielāka uzmanība būtu pievēršama gramatiskajām formām (izteiksme, personas, laiki), kurās tā īstenojas, un to mijiedarbībai. Piem., kā to parāda *Google*, *pirkt nost* pavēles izteiksmē biežāk parādās otrās personas vienskaitlī (*pērc nost*) nekā daudzskaitlī (*pērciet nost*), kas ļauj domāt, ka tipiska konstrukcijas lietojuma situācija paredz neformālu un ciešāku adresanta un adresāta saziņu „uz tu”.

Ceturtkārt, dziļākai analīzei paliek jautājums: kā strikti noteikt konstrukciju, resp., priedēkļverba parafrāzi un adverbā patstāvīgu lietojumu? Piem., ir vērts aplūkot vārdu savienojumu *pārdot nost*, kas varētu būt gan normatīvi neatzīta priedēkļverba *nopārdot* parafrāze, gan verbs *pārdot* un adverbs *nost*, kas vienkārši pastiprina darbības intensitāti.

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.
2. Bondarko, Aleksandr. 2007. Obščaja charakteristika semantika i struktury polja taksisa. *Teorija funkcional'noj semantiki: vvedenie, aspektual'nost, vremennaja lokalizacija, taksis*. 5-oe izdanie. Moskva: URSS, 234–242.
3. Breņķe, Ieva. 2013. Partikulas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–563.
4. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
5. Gailums, Klementijs. 1968. Distances adverbu semantika un sintaktiskās funkcijas mūsdienu latviešu literārajā valodā. *Latviešu leksikas attīstība*. Rīga: Zinātne, 225–247.
6. Hauzenberga-Šturma, Edīte. 1979. Zur Frage des Verbalaspekts im Lettischen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*. 93. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 279–316.
7. Holvoet, Axel. 2001. *Studies in the Latvian Verb*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
8. Horigučī, Daiki. 2011. Perfektīvie citvalodu izcelsmes no-verbi plašsaziņas līdzekļos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15 (1). Liepāja: LiepU, 100–108.
9. Horigučī, Daiki. 2014a. Some remarks on Latvian aspect. *Valoda: nozīme un forma*. 4. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 22–32.
10. Horigučī, Daiki. 2014b. Vārda darināšanas brīvība un internacionālo verbu prefiksācija. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 9. Kalnača, Andra (red.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 110–122.

11. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–563.
12. Mathiassen, Terje. 1997. *A Short Grammar of Latvian*. Ohio: Slavica Publishers.
13. Staltmane, Velta. 1958. *Verbu veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā*. Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.
14. Toops, Gary Howard. 2001. The grammar of “paraphrastic imperfectives” in Latvian and Upper Sorbian. *The Slavic and East European Journal*. Vol. 45. No. 1, 96–113.
15. Wälchli, Bernard. 2001. Lexical evidence for the parallel development of the Latvian and Livonian verb particles. Dahl, Östen, Koptjevskaja-Tamm, Maria (eds.), *The Circum-Baltic Languages. Typology and Contact*. Vol. 2. Grammar and Typology. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 413–442.

Vārdnīca

Latviešu literārās valodas vārdnīca. (pieejama www.tezaurs.lv/llvv)

Summary

This paper aims to actualize the construction “*unprefixed verb + adverb*” like *pirkt nost* ‘lit. buy away’ which has been little treated in the Latvian aspectology, but can be observed frequently in the spoken language, to analyze the property of its use and function, and also to provide its aspectual characteristics. As opposed to the “ordinary” construction, where the verb denotes a physical action (*iet iekšā* – lit. ‘go in’), the paper sheds light on construction like *pirkt nost*, where the verb denotes less physical action and besides the aspectual opposition forms a morphosyntactic triad: *pirkt – nopirkt – pirkt nost*.

There may be various adverbs in the constructions, in other words, the constructions are formed from various prefixed verbs. The adverb attested most frequently is *nost* ‘away, off’, whose semantics corresponds to the prefix *no-*. The adverb replaces the prefix, which widely perfectivizes verbs, forming the aspectual opposition and assigning the meaning of singleness and completeness to the action, and less often some lexical meanings, as well. The borrowed verbs are also widely represented in the constructions. The constructions are often attested with the particle *tik* in the modally marked moods such as imperative and debitive, and also in conjunction with the particle *lai*, which overall emphasizes the utterance both expressively and pragmatically. The greater part of examples are found in informal texts like Internet comments and blogs. From a formal point of view, the construction can be regarded as imperfective, but it can also function rather as a perfective prefixed verb due to the adverb replacing the prefix.

At the conclusion, some disputable topics are briefly provided for the further research: 1) the degree of the semantic correspondence of prefix and adverb, 2) the influence of derivative competence of the prefix upon the possibility to form the construction, 3) the interface of the grammatical categories in the use of the construction, 4) differentiation of the adverb used as an element of the construction and the adverb used as an independent lexeme.